

Vítek, Tomáš

[Chlup, Radek. Pojetí duše v náboženských tradicích světa]

Religio. 2008, vol. 16, iss. 1, pp. 140-143

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125241>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

bez jakékoli vědecké relevance; kdyby mělo jít o snahu postupovat s vědou, asi by se situace „poznávání dobra“ neobešla bez poznatků kognitivní vědy. Pokud jsem četl dost pozorně, je ve sborníku o vědě a náboženství zmíněna kognitivní věda naprosto okrajově pouze v článku F. Mikeše.

Patrně by též nemělo chybět zdůvodnění predikativních výroků v religionistice – argumentace „osobním hlubokým přesvědčením“ (s. 192 et passim) není vědecká argumentace, ale bezpředmětné rozprávění. Čtu-li teze typu „čistě ateistická společnost ... je ... zcela jistě odsouzena k chaosu a rychlému zániku“ (s. 192), „napětí mezi religionistikou a teologií ... bude i nadále přítomným ohniskem ... sporů,“ (s. 52), „duše musí být proměněna, tj. musí být uvedena v pohyb vzhůru“ (s. 183), postrádám na nich drobnost: odkudpak to jejich autoři vědí?

Myslím, že mám snad i právo očekávat (a je mi při této připomínce trochu trapně), že sborník z vědecké konference s nárokem analyzovat vědu a náboženství bude psán trochu slušnou češtinou. Děsivé formulace jako „Myšlení může proniknout do struktur zjevování, a o tom je fenomenologie“, „[n]jemusíme na vše položit ruku, abychom o tom výslovně věděli, o tom je filosofie“ (obě s. 182) mne vedou k dotazu, zda-li je nudlová polévka skutečně o nudlích.

Pořadatelé konference a vydavatelé sborníku se mohou hájit tím, že pojetí vědy a vztahu vědy, religionistiky a náboženství jsou různá. Budou mít pravdu v tom, že moje hlediska nejsou nijak směrodatná a že sami mohou chodit po svých cestách. Jestliže ale chtějí aspirovat na vědeckost religionistiky, nepřijemným dotazům se nevyhnou. První a rozhodující zní: Čím přispěla tato konference a z ní vydaný sborník mnohdy kuriózních textů k vědecké identifikaci religionistiky? Čím napomohli religionistice, aby se uprostřed dnešních poměrně ostrých sporů o její teoretickou a metodologickou základnu dokázala lépe prosadit v systému věd? Oč bohatší je religionistika v oblasti promyšlení sobě vlastního typu vědecké racionality po konání konference a vydání tohoto sborníku, než byla předtím?

Sám pro sebe jsem si už odpovědi našel. Vedou mne k závěru, že než pořádání kon-

ferencí kvůli konferencím a vydávání publikací kvůli vykazování publikačních aktivit, než tato zničující hyperaktivita, jejímž cílem je být viděn za každou cenu, bylo by lépe věci nejprve pořádně studovat, promýšlet, konfrontovat, a teprve potom s nimi vycházet na veřejnost. Religionistika v tomto podání trpí a dělá vše proto, aby nadále nebyla trpěna.

BŘETISLAV HORYNA

Radek Chlup (ed.), Pojetí duše v náboženských tradicích světa,

Praha: DharmaGaia 2007, 340 s.
ISBN 978-80-86685-82-3.

Duše patří mezi představy, které dnes téměř každý pokládá za zcela samozřejmé a jejichž náplní si je zcela jist. Slovo „duše“ se stalo pevnou součástí jazyka a metafory a používají ho i ti, kteří na existenci žádného substrátu odlišného od (materiálního) těla nevěří. Nový sborník desíti studií, v nichž osmice českých odborníků na starověká náboženství (většina z nich působí na pražské filosofické fakultě) rozebírá problematiku duše a jejích možných ekvivalentů v archaických kulturách, nicméně ukazuje, že k samozřejmosti a přesnosti má současná většinová pojetí dosti daleko.

V první studii „Formování pojmu duše v Řecku archaické a klasické doby“ Radek Chlup velmi fundovaným a přehledným způsobem nastiňuje pozadí a vývoj různých koncepcí duše od Homéra až po Aristotela. Prokazuje v ní, že tzv. dualistické pojetí, které propůjčilo duši určitou samostatnost a vyšší hodnotu a postavilo ji proti tělu, bylo plodem relativně pozdních a marginálních myšlenkových proudů, které se obecného povědomí a náboženství nikdy nedotkly a které by nejspíše zůstaly živořit na okraji, kdyby se motivů, s nimiž pracovaly, nechopil Platón a nepropracoval je v koherentní a nesmírně vlivnou nauku. Škoda jen, že ne všem tématům se dostalo

stejně detailního a pronikavého rozboru (jako např. předobrazům duše u Homéra). Tím trochu zaniklo, že pojetí duše se radikálně lišilo i v rámci jednotlivých hnutí (např. orfického nebo pythagorejského), stranou zůstaly i některé filosofické a náboženské teorie, které by v celkové komparaci měly svůj význam: např. duše identifikovaná s útržkem nejvyšší a nejbožštější části vzduchu (*aithéru*), s krví, spermatem, bránicí, mozkiem a jinými částmi těla, souvislost duše s dechem nebo úloha paměti a vzpomínek při formování teorie inkarnace, třebaže autor na základě velmi sporné interpretace Larse Albina vykládá homérskou *psyché* jako „vzpomínku na život“ (s. 50 n.).

Jiří Janák ve svém článku „Pojetí ‚duše‘ ve starém Egyptě“ velmi přesvědčivě a ilustrativně tematizuje pojmy, které by mohly mít nejbližší k dnešnímu chápání duše (*ka, ba, ach*). Žádné přesné ekvivalenty sice nenachází, ale odhaluje podobný komplex potřeb a otázek, které v jiných kulturách k postulaci samostatné duše vedly. Za zmínku stojí i jeho postřeh, že flexibilita a pluralita představ, které se v této souvislosti objevovaly, odrážejí způsob egyptského myšlení, které se nesnažilo formulovat jednoznačnou a logickou odpověď, nýbrž bez větších problémů ponechávalo různá pojetí vedle sebe (s. 112). Je vidět, že autor se tématem nezabýval poprvé (srov. jeho článek „Pojmy *ka* a *ba* ve staroegyptském náboženství“, *Religio* 8/1, 2000, 15-39, byť ho ve své bibliografii neuvádí). Jako východisko opět zvolil eschatologickou perspektivu, z níž pohlíží – velmi zajímavým způsobem – i na staroegyptské pojetí těla a tělesnosti (jméno, stín). Lze se nicméně ptát, zda by dosažené závěry nebyly ještě přesvědčivější, kdyby je potvrdilo i přezkoumání v jiném kontextu, např. (magicko-)lékařském nebo literárním. Uvítal bych i více odkazů na primární texty.

Stať Jiřího Starého „Duše ve staroger-mánském náboženství?“ reaguje na základní téma sborníku asi nejzáporněji. Ne proto, že začíná i končí Neckelovým vykázáním duše z diskuse o staroseverském náboženství, ale z té příčiny, že autorovo přesvědčení o neexistenci přesného ekvivalentu duše jako by trochu bránilo usilovnějšímu sledování podmínek a představ, které k její postu-

laci dosti často přispívají, nebo ji v té či oné míře suplují. Naštěstí však zůstaly stranou snad jen pojetí těla a eschatologie, ostatní okruhy jsou již zpracovány důkladně, názorně a vtipně (životní síla, dech, *hugr, fylgje* aj.). Možná by však právě větší zohlednění recepcce těla v konfrontaci s eschatologií mohlo přinést i pozitivnější odpověď na otázku v titulu článku i na způsob, jakým se Germáni vyrovnávali s určitými jevy typu identity či neidentity mrtvých v hrobce s mrtvými ve Valhale (tvrzení na s. 119 o jejich totožnosti a přesunování z místa na místo nepůsobí příliš přesvědčivě).

Studie Milana Lyčky „Duše v judaismu“ předestírá v širokém záběru různé pohledy na duši a tělo (jejich status a vzájemný vztah) a současně mapuje důvody, které jednotlivé autory a směry vedly k jejich výraznějšímu rozlišování. Velmi zajímavé je spektrum odpovědí na otázku „kde dlí duše před spojením s tělem?“, „kdy dochází ke spojení těla a duše“ nebo „co se děje po oddělení duše od těla?“ Autor dospívá k závěru, že přes značnou názorovou heterogenitu nikdy nedošlo k zásadnějšímu narušení původního přesvědčení o bytostné a nezrušitelné jednotě člověka, která zůstávala jako neměnné pozadí všech spekulací (s. 173). Určitou slabinou práce je její širokóuhllost, neboť zejména pozdější (středověká) pojetí tématu připomínají spíše obecný přehled (být kvalitně provedený) než vědecký rozbor. Sekundární literatura dokumentující jednotlivé teze není zrovna početná, v druhé části studie chybějí u relativně vysokého počtu tvrzení přesné odkazy. To na některých místech narušuje i platnost závěrů, poněvadž např. konfrontace judaistických konceptů duše s gnostickými (s. 158, 160) není příliš přínosná, není-li přesně specifikováno, o který proud se v nesmírně heterogenní gnostické tradici jedná.

Článek „Pojetí duše v křesťanství“ od Ondřeje Koláře aspiruje na komplexní uchopení problematiky duše v křesťanství a sahá od Starého zákona prakticky až do současnosti. Autorovým východiskem je biblická jednota duše a těla, a proto prezentuje starověkou a středověkou dualizaci jejich vztahu jako určitý odklon od tradice, zatímco teologii 20. století jako návrat ke

kořenům a pokus o jejich přesnější uchope-
ní. Úroveň zpracování i znalost tématiky
jsou vysoké, ale široký záběr si podobně ja-
ko v případě M. Lyčky vyžádal svou daň.
Z rozboru křesťanství patristické doby poněkud
vypadla hlubší analýza těla a tělesnosti,
která by mohla lépe osvětlit převládnutí
„dualistických tendencí“ (o to se s velkým
zdarem pokouší např. kniha Petera Browna,
*Tělo a společnost: Muži, ženy a sexuální od-
řikání v raném křesťanství*, Brno: Centrum
pro studium demokracie a kultury 2000),
mnoho místa nezůstalo ani pro analýzu po-
zadí středověkých a reformačních konceptů.
Naopak velký prostor byl poskytnut teolo-
gickým názorům 20. století (více než třetina
celkového rozsahu), které autor probírá
s velkou fundovaností a zápalem. Jeho po-
hled je nicméně poněkud poznamenán pro-
fesí teologa, takže studie vyznívá víceméně
jako konciliantní dialog mezi biblickým zá-
kladem a současným bohoslovím, zatímco
ostatním pojetím – tj. vlastně celým dějinám
křesťanství – připadla ve vztahu duše-tělo
role nepřilíš ortodoxního a chápavého inter-
mezza.

Příspěvek Luboše Kropáčka „Duch a du-
še v Islámu“ sleduje významy a proměny
pojmu duch (*rúh*) a duše (*nafs*). Širší kon-
text autor nezmiňuje, nepokusil se ani oba
koncepty systematictěji srovnat nebo z nich
něco vyvodit (studie postrádá závěr). Téma
je pojato velmi obecně a přehledově, odka-
zy většinou směřují buď na další práce téhož
typu (encyklopedie, slovníky, obecné dějiny
teologie apod.), mnohdy úplně scházejí (to
platí zejména pro primární prameny). Jed-
notlivé teze a koncepty jsou často spíše jen
stručně zmiňovány, než rozebírány, což ně-
kdy značně snižuje jejich srozumitelnost
a informační hodnotu (srov. např. pojetí *nafs*
u Ibn Síny na s. 219). Práce připomíná spíše
vcelku solidní odpověď na populárnější ladě-
ný religionistický kvíz než odbornou studii,
tomu nasvědčují i početné povšechné odvo-
lávky na muslimskou současnost.

Lubomír Ondračka ve studii „Vědecké
představy o posmrtném životě a formování
konceptu přerozování“ sleduje na pozadí ri-
tualistického náboženství logiku a původ
teorie reinkarnace a karmanového zákona.
Autor se přiklání k tezi postupného vývoje

obou konceptů (který podporuje i jejich po-
stupná etizace), k němuž dalo hlavní podnět
neritualistické (tj. mimovědecké) prostředí.
Co se týče teorie duše, v Indii se nikdy ne-
prosadila žádná jednoznačná a obecně ak-
ceptovaná představa; spíše vedle sebe bez
problémů koexistovala různá pojetí, byť by-
la vzájemně neslučitelná. Autorovo zpraco-
vání je velmi pečlivé a přesvědčivé, byť ho
přilíš živě pocítovaná zlomkovitost a nejed-
noznačnost pramenů a obtížná prokazatel-
nost jakýchkoli závěrů přiměla k nepřilíš
šťastnému rozhodnutí zvolit si jako formu
projevu esej namísto odborného článku.
Rozsáhlá a znalecky komentovaná biblio-
grafie je sice vynikající a zčásti kompenzu-
je nepřítomnost odkazů v textu, ale nechá-
pu, proč ji autor nevtělil přímo do textu.
Odkazy jsou ukazatele, které se z dobrých
důvodů staví před odbočkami a křižovatkami,
nikoli hromadí na konci cesty.

Další příspěvek téhož autora dokazuje,
že když chce, pak akademický způsob psaní
brilantně ovládá. Jeho „Pojetí duše v džinismu“
představuje skvěle erudovaný a neméně
skvěle napsaný rozbor džinistického po-
jetí duše, opět na pozadí inkarnace duše
a karmanového zákona. Džinismus je v tom-
to ohledu velmi vděčný, poněvadž oproti
ostatním náboženstvím se vyjadřuje k pro-
blematice duše neobyčejně jasně a detailně
(s. 287): jednotlivé spisy pečlivě a metodicky
vypočítávají vlastnosti duše, jejich druhy
a cíle a samozřejmě také způsoby, jak se
z karmanového zákona a inkarnačního cyk-
lu vyvázat. Možná je přímočarost džinistů
v těchto otázkách až na závadu, poněvadž
(nadmíru) jasná a určitá řeč o bytostně ne-
jasném a neurčitěm často vede k pochyb-
nostem o její věrohodnosti – čili k nejasnos-
tem. Těžko si například představit, jak lze
zjistit nebo prokázat, že existuje 570 typů
vtělených duší a 8 400 000 typů zrození
(s. 284-5).

Jiří Holba ve stati „Buddhova nauka
o ne-Já“ rozebírá kontext, původ a starově-
ké i moderní interpretace učení o *an-átma-
nu*. Už Buddhovi žáci čelili otázkám, jak
jsou v takovém případě možné přerozování
duše, eschatologie a karmanový zákon, tj.
základní rysy indických nauk o duši. Oproti
hypotézám, že Buddha implicitně existenci

duše přeci jen uznával, dokazuje autor velmi přesvědčivě a fundovaně, že Buddha se na jedné straně příliš otevřenému probírání těchto otázek vyhýbal, protože je podobně jako Kant pokládal za aporetické a nevedoucí k cíli (tj. k duchovnímu pokroku a osvobození) a nechtěl se přiklonit k žádnému z již existujících řešení (tj. anihilacionismu nebo eternalismu), na straně druhé rozlišoval dvě roviny odpovědi podle úrovně posluchačů, tj. konvenční pravdu (*sanvritsatja*), v níž se duše, já apod. mohou jevit jako smysluplné, a nejvyšší pravdu (*paramārthasatja*), v níž neexistují (s. 314-6).

Sborník uvádí rozsáhlá studie Radka Chlupa „Potíže s duší“, v níž autor na jedné straně historicky i metodologicky reflektuje problematiku duše a způsoby jejího řešení (způsobem, který má leckdy mnohem širší platnost a netýká se jen sledovaného tématu), na straně druhé velmi pronikavě a inteligentně shrnuje a analyzuje shodná a neshodná zjištění, jichž se jednotliví přispěvatelé dobrali. Všimá si například, že polovina z nich dokázala zadání sborníku úspěšně využít k prezentaci specifity „své“ kultury, zatímco druhá zdůraznila spíše jeho neadekvátnost, protože shledali, že rozdíly jsou příliš velké. Příčinu vidí zčásti v neexistenci univerzálních pojmů (jednotlivé pojmy bývají příliš spojeny s tradicemi, v nichž vznikly a sloužily), zčásti v reálné heterogenitě starověkých koncepcí. Výsledkem srovnání proto není ucelenější pohled na duši a jednoznačný způsob interpretace, nýbrž spíše „dekonstrukce“ běžného (před)porozumění a odkrytí velmi širokého spektra různých jasných a prokomponovaných modelů v celkové perspektivě i v rámci kultur samotných. Společné jsou do jisté míry hlavně otázky, motivy a problémy, s nimiž se tyto kultury v souvislosti s duší vyrovnávaly: vztahy duše-tělo, duše-bůh, duše-smrt (eschatologie) a jednotlivá duše-kolektivní duše, rostoucí vliv chování (etiky) na status duše a její budoucnost, problematická identifikace duše s osobností a její kontinuitou aj. Společným rysem se zdá být i neproblematické paralelní působení různých koncepcí vedle sebe, které bylo výsledkem snahy nevyklouzat starší řešení, nýbrž je buď začleňovat, nebo alespoň tolerovat.

Přednosti sborníku dále tvoří strukturovaný rejstřík, pěkná a pečlivá (typo)grafická úprava a solidní redakční práce (cca 30 zjištěných gramatických a stylistických chyb je v tak náročně korigovatelném svazku tolerabilní). Určitým nedostatkem je absence resumé příspěvků a seznamu zkratk. Za sporný rys pokládám i strukturovanou a anotovanou bibliografii za každým příspěvkem, jejíž zařazení vzbuzuje otázku, co tím editor sledoval a na jaké čtenáře přitom pomyšlel. Bohužel, přesné zadání a vymezení tématu není nikde uvedeno a formální a ideová nejednotnost příspěvků nasvědčují tomu, že v tomto ohledu neměli zcela jasno ani autoři statí. Někteří detailně sledovali hnutí v určitém období (zpravidla v nejstarší době), jiní sledovali celé náboženství v širokém časovém záběru; jedni prezentovali své výsledky formou odborného článku, druzí formou eseje nebo obecnějšího přehledu; někteří odkazují pečlivě a pravidelně, druzí spíše jen příležitostně a orientačně. To sotva předpokládá stejný typ čtenáře. Anotovaná bibliografie zjevně zohledňuje ty, kteří se studiem problematiky začínají, zatímco pro odborné vědecké studie není příliš typická, ale to sborník jistě neřadí do naučné nebo popularizující literatury. V každém případě je nesporné, že příspěvky mají v naprosté většině velmi solidní odbornou úroveň, některé jsou dokonce vynikající.

Na úplný závěr nezaškodí upozornění, že v rámci ediční řady Svět archaických kultur, v níž vyšel před sborníkem o duši (sv. 2) svazek *Věštění a prorokování v archaických kulturách* (sv. 1, Praha: Hermann & synové, 2006) a do níž volně patří i sborník *Bůh a bohové* (Praha: DharmaGaia 2004), vyjdou v roce 2008 další dva svazky, a sice *Spánek a sny* (sv. 3) a *Mýtus a geografie* (sv. 4). Budou-li takové jako sborník o duši, je se na co těšit.

TOMÁŠ VÍTEK